

Реформа духовних навчальних закладів 1867 р. та Чернігівська духовна семінарія

У статті на прикладі Чернігівської духовної семінарії висвітлено посилення світського компоненту середньої духовної освіти, як одного з пріоритетних напрямків реформи 1867 р. в Російській імперії. Детально розглянуто зміни в навчальному процесі середніх духовних навчальних закладів. Приділено окрему увагу педагогічній підготовці вихованців духовних семінарій.

Ключові слова: Чернігівська духовна семінарія, Синод, Статут, школа.

На початку 60-х рр. XIX ст. Синодом було прийнято рішення щодо реформування духовно-навчальних закладів, які знаходились в тісних зв'язках з культурними, соціально-економічними та політичними процесами, що відбувались в Російській імперії. Необхідність цього перетворення була зумовлена такими причинами, як «многосторонность и разнообразие предметов учения», «признаки нравственного недуга, которым заразились духовно-учебные заведения», «нищета и лишения, которым обречены беднейшие из воспитанников», «материальная необеспеченность преподавательского состава» [18, с. 21].

Новий Статут і штати духовних семінарій і училищ були затверджені 14 травня 1867 р. Введення їх дію відбувалося поетапно, розпочинаючи з 1869 р. і тривало до 1873 р. Реформування Чернігівської духовної семінарії відповідно до положень нового Статуту розпочалось з 1 липня 1872 р. [13, арк. 1].

Статутом 1867 р. скасовувались духовно-навчальні округи, адміністративна влада духовних академій над семінаріями, а семінарій над духовними училищами. Семінарії підпорядковувались безпосередньо єпархіальним архієреям. Духовно-навчальне управління було скасовано і замість нього було створено Учбовий Комітет як вищу інстанцію по управлінню духовно-навчальними закладами, який підпорядковувався Синоду [8, с. 419].

В означений період було посилено контрольні функції Синоду над духовними семінаріями. Вони виражались в постійних ревізіях духовних семінарій ревізорами Учбового Комітету при Синоді. Ефективність ревізій була достатньо високою, що в свою чергу забезпечувало нормальне функціонування духовних семінарій. У штаті Учбового Комітету були передбачені три посади ревізорів, які регулярно контролювали стан навчальної, виховної та господарської діяльності семінарій [1, с. 127]. Так, Чернігівська духовна семінарія зазнала ревізій у 1870 р., 1873 р., 1876 р.

На підставі Статуту 1867 р. в семінаріях було створено Педагогічне зібрання, до складу якого входили ректор, інспектор, сім викладачів і три

представники єпархіального духовенства. Педагогічне зібрання збиралось щомісяця і вирішувало питання, пов'язані з організацією навчального процесу. Крім того, було створено Розпорядче зібрання, до якого входили ректор, інспектор, економ і по одному представнику від викладачів та єпархіального духовенства. Воно збиралося для вирішення господарських питань та розподілу коштів щотижня [17, с. 18].

Семінарії з трьохкласних були перетворені на шестикласні (один рік навчання в кожному класі). Відповідно до положень Статуту 1867 р. до духовних семінарій приймалися молоді люди всіх станів за результатами вступних випробувань, які закінчили нижчі навчальні заклади, або отримали домашню освіту. Прийом здійснювався до всіх класів семінарії, за винятком шостого. До першого класу приймали юнаків віком від 14 до 18 років.

В кожному з перших трьох класів семінарії кількість вихованців не мала перевищувати 50, а в інших – 55 осіб. В разі потреби могли відкриватися паралельні класи. В семінаріях була запроваджена чотириурочна система, за виключенням четверга і суботи, коли мало бути три уроки. Тривалість уроку становила 1 годину 15 хвилин, з перервою 15 хвилин після кожного уроку.

Навчальний рік у семінаріях тривав з 1 вересня до кінця червня в залежності від розкладу проведення екзаменів. Семінаристи мали різдвяні, великодні та літні канікули. Перескладання екзаменів за минулий навчальний рік відбувалося наприкінці серпня, тоді ж проводили і вступні екзамени [17, с. 131].

До введення Статуту 1867 р. успіхи семінаристів оцінювались за своєю шкалою: «превосходного успеха, понятен, весьма понятен, средственен, не понятен, туп, очень туп» [12, арк. 31 зв.]. У 1867 р. було запроваджено п'ятибальну систему оцінювання знань: 5 – відмінно, 4 – дуже добре, 3 – добре, 2 – посередньо, 1 – слабо [17, с. 135].

На підставі Статуту 1867 р. навчальний план духовних семінарій було чітко розмежовано: у I – IV класах викладались головним чином загальноосвітні дисципліни, у V – VI – богословські. «Отделение общеобразовательных предметов от богословских было произведено с такой последовательностью, что в общеобразовательных классах не осталось даже тех элементов религиозного обучения, которые нашли себе место в средних светских школах... Пострадала от этого, конечно, пастырская сторона образования... Семинаристы порывали нравственную связь с родным «духовным» миром... Это было одною из главных причин отлива, и часто лучших сил в светские учебные заведения», – відзначив згодом професор-богослов Ф. Белявський [1, с. 129]. Відтоді в семінаріях викладались Святе Письмо, історія Церкви взагалі й Російської зокрема, богослів'я (основне, догматичне, моральне), практичне керівництво для пастирів, гомілетика, літургика, російська мова та історія російської літератури, громадянська історія (загальна та російська), математика (алгебра та геометрія), фізика та початки космографії, логіка, психологія, огляд філософських вчень, педагогіка, стародавні та нові мови (латинська, грецька, французька, німецька), церковні

співи. Крім того, у Чернігівській духовній семінарії факультативно викладалися єврейська мова, іконопис, живопис, музика [13, арк. 38].

Після запровадження Статуту 1867 р. було розроблено програми навчальних дисциплін та пояснювальні записки до них. З усіх дисциплін семінарського курсу було рекомендовано підручники. Водночас Учбовий Комітет звернув увагу на неприпустимість механічного зубріння [14, арк. 34]. Хоча, як зауважив один з сучасників, «была и заслуга схоластического обучения: оно развивало формирование способностей учащихся и вырабатывало у них умение бесконечно спорить; наиболее успевавшие в этом искусстве показывали его во время публичных диспутов и экзаменов» [10, с. 2].

На підставі Статуту 1867 р. семінаристи, які закінчили чотири класи, отримували право вступу до університетів. Вищі навчальні заклади із задоволенням приймали їх і наголошували, що порівняно з випускниками гімназій вони навчаються значно краще [9, с. 99]. У Чернігівській духовній семінарії у 1878 р. в IV класі навчались 86 вихованців, з них до V класу пішло лише 14, решта вступила до університетів [19, с. 56]. Вихованців Чернігівської духовної семінарії із задоволенням приймали до Ніжинського юридичного ліцею без вступних випробувань. Як згадував колишній семінарист, «привлекали нас в лицей близость Нежина от родины, дешевизна жизни и легкость поступления туда» [21, с. 76].

Статут 1867 р. звернув особливу увагу і на естетичне виховання «занятия музыкой, живописью и другие подобные упражнения, развивающие эстетический вкус и отвлекающие от праздности, грубых удовольствий, должны быть не только дозволены, но даже поощряемы с тем, чтобы они всегда были строго нравственны» [17, с. 127].

У другій половині XIX ст. у Чернігівській духовній семінарії 47 вихованців навчались грі на скрипці, віолончелі, флейті, кларнеті, гітарі. Цікаво, що музичні інструменти – 2 віолончелі, флейта, кларнет, 14 скрипок, були придбані на зібрані учнями кошти. Ще 40 скрипок, 5 гітар, 5 гармонік та флейта належали самим вихованцям [16, арк. 87 зв.].

Семінаристи також охоче відвідували факультативні заняття з малювання. У 60-х рр. XIX ст. живопис та іконопис в Чернігівській духовній семінарії викладав випускник Санкт-Петербурзької академії мистецтв М. Дмитрієв, який влаштовував у навчальному корпусі виставки своїх творів цілком світського характеру [22, с. 810].

Відповідно до положень нового Статуту з семінарських навчальних програм були виключені сільське господарство та медицина, а натомість було введено педагогіку. Ще 27 лютого 1866 р. Синод видав наказ, в якому зазначалося: «отменить в семинариях преподавание медицины, сельского хозяйства и естественной истории, а взамен ввести курс педагогики, как предмет более необходимый для будущих пастырей и учителей народа... А дабы не ограничиваться одною теориею, в настоящем случае недостаточной для практических целей, учредить при семинариях воскресные школы» [5, с. 202].

Ідея заснування при духовних семінаріях недільних шкіл «для учения грамоте и особенно Закона Божиого» набула поширення на початку 60-х рр. XIX ст. і активно обговорювалась у тогочасній пресі. Анонімний автор статті, опублікованої в 1862 р. у газеті «День», зокрема, зазначив: далее в статье отмечалось «Профессора семинарии могут и обязаны ставить педагогический совет для руководства учеников в успешном ходе преподавания их в воскресных школах и для нравственного контроля над самими учениками-преподавателями... Средства для такой школы потребуются самые незначительные, которые легко достать при содействии епархиальных ахриереев и духовенства, даже не из собственных средств, их содержание может ограничиться только приглашением значительных и достаточных лиц в городе к добровольным пожертвованиям на необходимые издержки воскресных бесплатных школ при семинарии» [18, с. 52–53].

Слід зауважити, що з ініціативи архієпископа Філарета у Чернігівській духовній семінарії викладання педагогіки було запроваджено ще в січні 1866 р. [6, с. 199]. Мета цього нововведення полягала в тім, «чтобы пробудить в будущих пастырях церкви сознание их педагогической обязанности. Чтобы вполне достигнуть этой цели, конечно недостаточно одних теоретических сведений, хотя бы самых полных и обстоятельных, о воспитании, нужна практика, под руководством опытных педагогов» [20, с. 34].

У вересні 1866 р. за розпорядженням Синоду була вже формально відкрита кафедра педагогіки: «Кафедра педагогика, а с нею и воскресные школы утверждаются с тем, чтобы воспитанники семинарии, которым придется быть преподавателями в церковно-приходских и вообще в сельских школах, ознакомились с преподавательским искусством не теоретически только, на классной скамье, но и практически, в школе, потому что от такой меры ожидается существенная польза для народного образования» [3, с. 586]. У 1867 р. школи мали відкритися при всіх духовних семінаріях.

Ректор семінарії 5 березня 1867 р. подав на розгляд семінарського Правління «Проект педагогічних занять вихованців Чернігівської духовної семінарії» [11, с. 352]. Він зауважував, що вкрай необхідна і педагогічна практика, щоб кожен здобув певні навички. Найбільш корисним і необхідним, на думку ректора, було по-перше – відкрити святкову школу (саме святкову, а не недільну, бо вихідних днів замало) з усним викладанням у вигляді бесід. По-друге – є можливість відкрити школу щоденну. І по-третє – вихованці семінарії мали змогу вдосконалювати свої педагогічні навички в школі при Вознесенській церкві.

12 березня 1867 р. з нагоди відкриття школи в семінарській церкві зібралися викладачі семінарії та вихованці вищого і середнього відділень. Після закінчення святкового молебну, всі бажаючи навчатися грамоті та іншим предметам були запрошені наступного дня повідомити, хто з них буде ходити до школи щодня, а хто лише по вихідним. До щоденної школи записалися 15 осіб, до недільної – 9. 14 березня розпочалися заняття в щоденній школі, на які з'явилося 18 учнів [11, с. 352].

Таким чином, малося на меті відкрити при Чернігівській духовній семінарії дві школи. Але зважаючи на те, що вихованці семінарії котрі перейшли з середнього до вищого відділення ще не готові до святкових бесід, було вирішено поки не відкривати недільної школи, а звернути більш уваги на щоденну школу. Ще одним аргументом того, щоб відкривати щоденну школу було те, що «в Чернигове нет фабрик и заводов, рабочие которые могли бы воспользоваться уроками воскресной школы. В той части города, в которой находится семинария, не много таких жителей, которые бы в воскресный день отдыху от ежедневных занятий предпочли учение в школе. Есть дети нуждающиеся в школе, и родители их, надеемся, охотно будут посылать для обучения. Но для таких детей школа нужна постоянная, по крайней мере ежедневная» [3, с. 588].

У недільній школі передбачалося викладання таких предметів: історія свят, пояснення Євангельських читань, розповіді про найважливіші події з історії православної церкви і Російської держави, церковні співи, читання. Як зауважував ректор семінарії, «праздничная школа – это будет собственно не школа, а праздничные благочестивые собрания, в которых имеют быть собеседования о предметах веры, о богослужение и истории святой церкви, а ровно и об истории нашего отечества» [11, с. 352].

У щоденній школі навчали слов'янській та російській грамоті, письму, молитвам, церковній історії, першим чотирьом діям арифметики та співам. Відповідно до рівня підготовки учнів було розподілено на три групи. Неписемні за два місяці навчалися читанню й письму, головним молитвам, деяким подіям священної історії та рахуванню до десяти. У другій групі – пояснювальному читанню та письму, розповідям зі священної історії, рахуванню до ста. У третій групі вивчали символи віри і священну історію Нового Заповіту, головні властивості складу мови по відношенню до правопису, дії з числами різної величини та рішення простих задач, географію Чернігівської губернії та Російської імперії в цілому. Зверталася увага на читання слов'янське, читання рукописів та співи. Відвідувало школу біля 30 хлопчиків [7, с. 11].

З усіх перелічених предметів підручниками були книги схвалені Синодом, або Міністерством Народної освіти. Школа утримувалась коштом Міністерства Народної освіти.

Школа мала все необхідне. Розміщувалась в одній з кімнат семінарського флігелю, мала власний вхід. Класна кімната була невелика, але знаходилась в належному стані: столи й стільці, географічні карти та портрети відомих педагогів, шафи з книжками та навчальним приладдям [2, с. 256]. В числі наочних посібників школа мала літери, кубики, рахівниці, складний аршин, глобус, компас, картини на історичні сюжети [7, с. 11]. При створенні школи гостро постало питання відсутності на той час програми викладання, особливо враховуючи те, що вчителі-практиканти постійно змінювались.

Стосовно методів викладання: читанню навчали по звуковому методу, письму навчали разом з читанням, при викладання арифметики по можливості

дотримувались метода наглядного, а історію вивчали за допомогою картин [4, с. 625].

Розпочинаючи з 1874–1875 навчального року школа перестала бути щоденною. Заняття проходили кожної неділі і в кожен святковий день зранку. А з 1876 р. тричі на тиждень проходили ще й вечірні заняття [15, арк. 13]. У 1884 р. школа, як і семінарія зазнала нового реформування.

Отже, Статут духовних семінарій 1867 р. особливу увагу звернув на вивчення загальноосвітніх дисциплін, необхідних для свідомого засвоєння богословських наук, а також вступу випускників семінарій до вищих світських навчальних закладів. Відповідно до положень реформи значна увага в семінаріях була приділена педагогічній підготовці. З цією метою відкривались початкові школи, в яких семінаристи здобували належний практичний вишкіл.

Джерела та література:

1. Белявский Ф. О реформе духовной школы / Ф. Белявский. – СПб., 1907. – 230 с.
2. Дмитревский Ф. Сведения о воскресной школе при Черниговской духовной семинарии за 1874–1875 учебный год / Ф. Дмитревский // Черниговские епархиальные известия. – 1876. – Часть неофициальная. – № 8. – С. 253–257.
3. Дмитревский Ф. Воскресная школа при Черниговской духовной семинарии / Ф. Дмитревский // Черниговские епархиальные известия. – 1871. – № 21. – Часть неофициальная. – С. 585–590.
4. Дмитревский Ф. Воскресная школа при Черниговской духовной семинарии / Ф. Дмитревский // Черниговские епархиальные известия. – 1871 – № 23. – Часть неофициальная. – С. 621– 633.
5. О некоторых мерах для содействия со стороны духовенства делу народного образования // Черниговские епархиальные известия. – 1866. – № 12. – С. 202.
6. О практических педагогических занятиях учеников Черниговской семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1867. – № 6. – С. 199–205.
7. О ревизии духовно-учебных заведений в Чернигове. – СПб., 1873. – 49 с.
8. Об упразднении духовно-учебного управления и об учреждении учебного комитета при Святейшем Синоде // Черниговские епархиальные известия. – 1867. – № 13. – С. 419–425.
9. Отзыв университета о семинаристах // Вера и жизнь. – 1914. – № 3. – С. 99–100.
10. Петров П. История Киевской духовной семинарии (1817–1917) / П. Петров. – К., 1917–1918. – 72 с.

11. Праздничная и ежедневная школы при Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1867. – 15 апреля. – Часть неофициальная. – С. 351–357.
12. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі (далі – РДІА), ф. 796, оп. 74, спр. 579, арк. 34.
13. РДІА, ф. 802, оп. 91, спр. 5, арк. 38.
14. РДІА, ф. 802, оп. 9, спр. 18, арк. 300.
15. РДІА, ф. 802, оп. 9, спр. 88, арк. 111.
16. РДІА, ф. 802, оп. 9, спр. 52, арк. 231.
17. Свод уставов и проектов уставов духовных семинарий 1808–1814, 1862, 1867, 1884 и 1896 гг. – СПб., 1908. – XXV; 406; 116 с.
18. Сушко А.В. Духовные семинарии в пореформенной России (1861–1884 гг.) / А.В. Сушко. – СПб., 2010. – 256 с.
19. Тарасенко О. Чернігівська духовна семінарія в спогадах о.Матвія Полонського (1860–1946) / О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2008. – № 4. – С. 47–61.
20. А. Е-й. О педагогике, как науке, преподаваемой в семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1867. – 1 января. – Часть неофициальная. – С. 28–34.
21. Г. Б. Черниговская семинария 50-т лет назад // Вера и жизнь. – 1915. – № 7. – С. 59–79.
22. Z. Художественная выставка в семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1866. – 15 декабря. – Часть неофициальная. – С. 810–812.

Цыпляк Н.О.

Реформа духовных учебных заведений 1867 г. и Черниговская духовная семинария

В статье на примере Черниговской духовной семинарии рассмотрено усиление светского компонента средней духовной школы как одного из приоритетных направлений реформы 1867 г. в Российской империи. Подробно рассмотрены изменения в учебном процессе средних духовных учебных заведений. Отдельное внимание уделено педагогической подготовке воспитанников духовных семинарий.

Ключевые слова: Черниговская духовная семинария, Синод, Устав, школа.

Nataliya Tsyplyak

Reform of Theological educational institutions in 1867 and Chernihiv Theological Seminary

The article on the example of the Chernihiv Theological Seminary shows the strengthening of a secular component in the secondary theological education, as one of the main directions of reform in 1867 in the Russian Empire. Changes in the educational process of secondary theological educational institutions are considered in detail. Attention is paid to the pedagogical training of theological seminaries' students.

Key words: Chernihiv Theological Seminary, Synod, Statute, school.